

A család és a szociális tér szerepe a beszédfejlődésben

A kisgyermek életének egyik legizgalmasabb és legösszetettebb eseménye a beszédtanulás. A családnak (szülőknek és közvetlen családtagoknak) valamint a szociális térnek (mindannak, ami a gyermeket körülveszi és az óvodának) jutott az a tisztség, hogy részesei és segítői legyenek a kisgyermek beszédfejlődésének.

Bár a beszédtanulás évtizedekig tartó folyamat, a gyermek hatéves korában már ismeri a felnőttek beszédfordulatainak legnagyobb részét.

A család és szociális tér feladata az is, hogy idejekorán felfigyeljen a gyermek beszédfejlődési nehézségeire, hisz a bajokat megelőzni és idejében gyógyítani szintén a család és a szociális környezet elsőrangú feladata.

Az egészségügy idejében felfigyel a beszédfejlődés kerékkötőire, mint pl. a kisgyermek nagyothallása, látászavara, vagy intellektuális korlátoltsága. Szinte teljesen a szülők és a szociális tér feladata marad, hogy az olyan gyermekek feltűnjenek, akiknél a "bemenet" (hallás, látás, intellektus) zavartalan, sőt ideális, és mégis baj van beszédfejlődésükkel, a "kimenettel", a beszédfeldolgozással: a beszédészlelés és beszédmegértés folyamatával.

Tárgyalásunk reflektorfényét az ilyen gyerekekre irányítjuk. Mivel két előadás is foglalkozik az óvodáskorú gyermek beszédfejlődésével, maradunk az első három évnél, sőt az első kettőnél.

1. A beszédzavarok korai jelei

A kisgyermek beszédzavaraira utaló korai jelek (1) főképp a következők:

1. A beszélgetés, a mesemondás nem kelti fel a kisgyermek figyelmét, nem köti őt le.

2. A gyermek nem szerepel szívesen, helyett csendesen "megvan", magábaroskad, háttérbe húzódik.

3. Megszokott környezetében, a családban, rokonok és ismerősök között, sőt gyermektársaságban is keveset beszél, vagy egyáltalán nem szólal meg.

4. A kisgyermek későn kezd el beszélni, ami annyit jelent, hogy csak 2,5 - 3 éves korában szólal meg.

5. Artikulációs hibái kiterjednek a sziszegőkre (s, zs, sz, z, c) és palatális hangokra (ny), különösen megnyilvánulnak a rotacizmusban (r hang zavara). Ezek a hibák a nyelvtanulás kezdetén normális jelenségek, de fel kell figyelni rájuk, ha túl erősek és ha nehezen javulnak a tanulás hónapjai folyamán. Gyakori, hogy a rotacizmus még az óvodás korban is jelen van, bár a középső csoportban (4-5. életév) - általában - eltűnik.

Mindezekre a tünetekre felfigyel és segítően válaszol a család és a szociális tér, mert ezek veszélyt hordanak magukban. Ha nem segítünk a kisgyermeken idejekorán, nehezen olvasó, írási vagy beszédgondokkal vergődő iskolások lesznek belőlük.

2. A "kimeneti" beszédzavarok okai

Bevezetőnkben említettük, hogy a "bemeneti" (hallás-, látás- és intellektus) zavarai nem képezik vizsgáldásunk tárgyát. A beszédfeldolgozás területe, a "kimenet" foglalkoztat bennünket. Ebből a szempontból az alábbi hiba-okokra figyelhetünk fel (2):

1. Gyakori az öröklődés, a genetikai ok. A kutatók rámutatnak arra, hogy a beszédzavarokkal küzdő kisgyermekek ősei kb. 50%-ban (apai ágon) hasonló bajokban szenvedtek.

2. Nemritkán találkozunk ingerszegény környezettel: keveset foglalkozik a család vagy a szociális tér a gyermekkel, nincs lehetősége az utánzásra, ami a beszédfejlődés egyik fontos tényezője.

3. Számtalan esetben hiányzik a családból vagy a szociális térből a "beszélgetés": nem beszélgetnek, nem énekelgetnek, nem mondókáznak a kisgyermeknek, illetve a kisgyermekkel, pedig egyértelmű, hogy a beszédtanulás legjobb módszere a beszélgetés és a beszéltetés.

4. Sajnos az sem ritkaság, hogy hiányzik a kisgyermek életéből a helyes szülői, környezeti beszédpélda, holott a régi latinok már hirdették: "Egemplum trahunt", a példa az ami magával ragad.

3. A beszédfejlődés közben min legyen a hangsúly?

L. Fried és U. Forster (2) kutatásokat végzett 1991-ben és arra a kérdésre kereste a választ, mire tegye a család és a szociális tér a hangsúlyt a kisgyermek beszédfejlődése során. Eredményei megegyeznek óvodáink "curriculumával" is, s az alábbiakban sűrítettem:

1. A beszéd és a kapcsolat feletti öröm roppant fontos gyermekeink beszédfejlődésében. Érvényes az elv: A gyakorlat teszi az embert mesterré! A gyermek környezete igyekszik beszéltetni a gyermeket. Nem járnánk el helyesen, ha a kisgyermek jelbeszédét értve, megelégednénk ezzel a kommunikációval, hisz "úgy is megértjük egymást" - kifogással. Serkentéssel dicsérettel elérhetjük, hogy gyermekeink örömmel "törik nyelvüket" és verbálisan is mindent elkövetnek a környezetükhöz való jobb kapcsolat érdekében.

2. A kommunikációs készség fejlesztését sem hanyagolhatja el a kisgyermek családja és környezete. Ebből a szempontból kifejezetten hasznosnak bizonyul a gyermektársaság és a játék, különösen a közös- és szerepjáték. Modern családjainkat veszélyezteti ennek a készségnek az elhanyagolása: nem foglalkoznak gyermekükkel, a gyermektől könnyen "megszabadulnak", vagy rábízák őt a "pótmamára", a tévére. Még dicsekszik is néhány szülő: "Az én x-em szépen elvan egymagában!"

3. A nyelvi fejlesztés nem kevésbé fontos, amit különösen azzal érünk el, ha a gyermek környezete szépen, helyesen beszél. Nem mondhatjuk fejlesztőnek azt a környezetet, ahol a beszéd éppen olyan zavaros és bizonytalan, mint a kisgyermeknél. Sőt új fogalmakkal, jelentésekkel és mondatokkal is gazdagítanunk kell a gyermekek szókincsét. Versikék, mondókák és gyermekdalok különös alkalmakat jelentenek a kisgyermek nyelvi fejlesztésére. Hasonlót mondhatunk el a

különböző hangok (madárdal, járművek zaja stb.) megfigyeléséről és megnevezéséről. A mesemondás is kiváló eszköze a nyelvi fejlesztésnek, de sok család elássa a nyelvi fejlesztés ezen lehetőségét.

4. A kutatók figyelmeztetnek az értelemfejlesztésre is. Vitathatatlanul fontos a kisgyermek értelmének és értésének fejlesztése, ha ugyanis könnyedén felfedezi a dolgok közötti összefüggéseket, folyékonyabb lesz a beszéde is. Könnyű módja ennek a fejlesztésnek a képek nézegetése kisgyermekünkkel, az állatok, növények, tárgyak, formák stb. megnevezése. Sokat segíthetnek a közös séták a szabadban, a beszélgetések, játékok, mesemondás stb.

5. Nem feledkezhetik meg a család és a szociális tér a munkakedv fejlesztéséről sem. Ha fokozza a kisgyermek összpontosító képességét, kitartását és önállóságát, ezzel beszédfejlesztést is végez. Ebben lehet segítségünkre a közös játékok, mesemondás, csevegés, minden közös tevékenység.

6. A beszédfejlődésre kihat az egyéb képességek, pl. szenzomotoros és pszichomotoros képességek fejlesztése. A kezűgyességet már csecsemőkorban tökéletesíthetjük tárgyak kézbeadásával, manipulációs műveletek gyakoroltatásával. Már kisgyermek kezébe is adjunk ceruzát, "tanítsuk" őket rajzolni és festeni. Ne riasszon minket el ettől az eredmény, ami nem más, mint "firkálás". A kutatók kimutatták, hogy ezen képességek fejlesztése kihat a kisgyermek értelmi, érzelmi és beszédfejlődésére.

4. A beszédfejlődés módja - a beszédhibák megelőzése

Sugárné Kádár Júlia 1988-ban végzett kutatásai néhány választ kínálnak kérdésünkre (4): Hogyan érjük el a beszédfejlődést? Hogyan előzzük meg a beszédhibákat?

1. Kezdjük azzal, hogy bababarát környezetet teremtünk már a kórházban, ahol a gyermek világra jön, és a családban, ahol nevelkedik, de az egész szociális térben is, hisz a siker záloga a pozitív "fogadtatás", a jó "indulás". A bababarát kórházak már nálunk is megjelentek és terjednek. A bababarát család nemcsak a cigarettafüstöt és fölösleges lármát mellőzi, hanem az anya híve a hosszantartó (8-10 hónapos) szoptatásnak. A bababarát környezetet nemcsak az jellemzi, hogy nem teszi újját az ajkaira, ha a kisgyermek "hangoskodik", hanem áldozatra is kész a gyermekekért.

2. Sugárné kutatásai arra is fényt vetettek, hogy az átlag magyar családokban aránylag rideg a légkör, mindenképpen szükséges a melegebb, elfogadóbb, türelmesebb anyai magatartás. A mai életkörülmények idegessé és kapkodóvá teszik a szülőket, nincs idejük, sem "idegük" kicsinyeikre. A régi magyar mondások is ezt a kutatást erősítik meg. A melegségre és elfogadásra utal a "Könnyebb egy csepp mézzel, mint egy hordó ecettel" bölcsessége. A "Türelmem rózsát terem" pedig a türelmes magatartás értékét hangsúlyozza.

3. További beszédfejlesztési mód a szülői kommunikációs attitűd fokozása. Lehet, hogy a hajszolt élet, lehet, hogy a túlterheltség okozta a szülők és a szociális tér "szótlanságát", szűkbeszédűségét. A kutatás felderítette, hogy kicsinyeink szenvednek szüleik szükségzavúsága miatt. Közismert az is, hogy a szülők, valamint a környezet példája az első motorja a gyermekek beszédfejlődésének.

4. A kutatások szerint a család és szociális tér empátiás készségét is növelni kell. Túl gyakran találkozunk olyan helyzetekkel, amikor a gyermek környe-

zete a legártatlanabb és legtermészetesebb gyermeki viselkedést is "rossznak" bélyegzi: "Rossz a gyerek, mert izeg-mozog!", Neveletlen ez a fiú, mert hangoskodik!" és hasonlók szinte mindennapi refrénként hangzanak. Úgy tűnik, mintha a család, de különösen a környezet a korosodó ember viselkedésmódját várná el a kisgyermektől. Persze, hogy képtelenség, illetve az empátiás készség hiányáról árulkodik ez a jelenség. Ha viszont képesek lennének beleélni magukat a gyermek világába, ha leereszkednének a gyermek szintjére, sokkal hatásosabb lenne nevelői törekvésünk.

5. Arra is rámutatott az említett kutatás, hogy a szülők és a környezet motiváló attitűdjét is növelni kell. Kevés inger éri gyermekeinket a fejlesztés szempontjából. Mintha megelégednének a kicsinyek jelbeszédével, az egybetűs ("P", "B" stb.), az egyszótagos ("Ka", "Ba" stb.), az "egy szó-mondat" (Stern 1907) beszéddel. Az utóbbi még óvodáskorban is gyakori, nagycsoportosoknál is tapasztaltam. "Törni kell" a kis nyelvüket, hadd próbálkozzanak ezzel a "művészettel".

A nemzetközi kutatások eredményei sem hoznak lényegesen újat, talán részletesebben világítják meg a beszédtanulás folyamatát.

Sürgőnystílusban így adhatnánk vissza ezeket (5):

1./ Beszéltessétek gyermekeiteket, 2./ Szívesebben megszólalnak a kicsinyek, ha valami fontos közölnivalójuk akad, 3./ A gyermekek örömmel beszélnek ahhoz a felnőtthöz, akit szeretnek, és ahhoz, akivel rendszeres és tartós a kapcsolatuk, 4./ Olyan foglalkozásokat keressünk a kisgyermeknek, amelyek szóbeli interakcióra készítik őket, 5./ Ahol csak lehet kössük a szavakat és mozdulatokat valamilyen cselekvéshez, 6./ Mindig precízebb nyelvezetet használjon a kisgyermek környezete, mint az a beszéd szint, amire a kicsi magától is képes, 7./ A tájékoztató beszéd jobban serkenti a kisgyermek beszédképességét, mint az utasítások vagy parancsok, 8./ A nehézkesen beszélő kisgyermeket segíti a szerkesztett, tervezett beszédhelyzet.

5. A beszédfejlesztés módszerének ellenőrzése

A beszédfejlesztés vázolt módszereinek eredményességét két kisgyermek (B és D), valamint egy ugyanolyan korú gyermek (V) ellenpéldáján ellenőriztem (6).

B leány, D fiú. B 13, D 10 hónapig szopott, s közben az anyával meleg kapcsolatot létesített. Mindkét gyermekkel a család nagyon intenzíven foglalkozott, ami magába foglalta az empátiát, a beszélgetést, az éneklést és játszást. Állandó volt a serkentés: jókedvre, beszédre, énekre. Mondókákat, versikéket, énekeket "tanítottak" velük. A szociális tér hangulata is a vidámságot sugározta.

B és D beszédfejlődését következőképpen ábrázolhatom:

3. hónap végére néhány mondatot megértene, pl. "Hol van a ...?"

4. hónapban 30 percet is képesek kitartóan gügyögni. A 4.hónap végére megjelenik a "la-la- beszéd".

A 7. hónapot az "egybetűs beszéd" vagy egybetűs fogalomalkotás jellemzi: "P-P" jelenti pl. a "papát", "B-B" fejezi ki a "babát".

A 11. hónapban megjelenik az "egyszótagos beszéd": "Ka" (Karcsi), "Ba" (baba).

A 13. hónap az "egyszó-mondat" (Stern 1907) jegyében telik: "Apáé", "Kacsikáé".

A 14. hónapban jelen van az ún. "Két és háromszavas Beszéd" (Bloom 1970), illetve "sürgönybeszéd" (Brown 1973): "Anya adta", "Nincs itt", "Nincs iszi-iszi"....

A 17. hónapban használják a megmagyarázó, értelmező beszédet: "Kacsika rúgott babát".

A 18. hónaptól egyszerű tömondatokban képesek mindent kifejezni. A gyermekeknek nincs beszédhibája, egyedül a "R" zörej hiányzik a szavakból.

D a megfigyelés befejezésekor már 10 éves, az iskolában nagyon jól teljesít, semmilyen nyelvi nehézsége nincs, szülei teljesen elégedettek gyermekükkel.

A két gyermek (B és D) beszédfejlődésére nem érvényes a szokásos felfogás: "A lányok hamarabb beszélnek!" D fiú létére korán kezdett beszélni, ugyanúgy, mint a leány B.

Viszont az ellenpélda leány (V), 18 hónapos korában még egyáltalán nem beszél, tulajdonképpen az egyszótagos beszédnél sem tart, bár értelmes kislány benyomását tette rám. Három testvére van, akik "mindent" megértene, amit kishűgük "mond" aki mindenre "indulatszavakat" használ: "A", "Ö:ö" stb.

"Beszédfejlődésének" anamnézise?

V csak három hónapig szopott, mert az anyának "nem volt már türelme", lefoglalták őt a nagyobb gyerekek. Egyébként sem jut idő a kicsire, behatóan nem foglalkozik vele a család. A testvérek ugyan ott vannak vele, de ők sem készítetik V-t beszédre, hisz minden nyögdecselését "értik".

Nem vezetne célra, ha a szülők vagy a szociális környezet megragadna B és D példájánál és azon kezdene rágódni: Az én gyermekem, unokám.... is éppen 18 hónapos, de még nem beszél! - egyéni eltérések vannak. Ha a 2,5 - 3 évesek sem beszélnek, akkor már jogos az aggodalom, szakember segítségét is kérje a család. Ha ugyanis a beszédfejlődés zavarait idejekorán orvosoljuk, könnyebben kezelhetőek, esetleg nyomtalanul eltűnnek.

Soraim végkicsengése a beszédzavarok megelőzése: Teremtsünk bababarátságos környezetet a csecsemőknek és kisgyermeknek. Tegyük melegebbé, elfogadóbbá és türelmesebbé az anyák magatartását. Fokozzuk a szülők kommunikációs attitűdjét. Növeljük a család és a szociális tér empátiás képességét. Emeljük a szülők és környezet beszédre motiváló attitűdjét. Beszéltessünk és beszéljünk, foglalkozunk és játszunk a gyermekekkel sokat. Akkor? - Akkor nagyon kicsi lesz a beszédzavarok veszélye és gyermekeink zömének kifogástalan lesz a beszédfejlődése.

Megjegyzések

1. VÖ. Szalai Enikő: A beszédindulás, a beszédmegértési folyamat és az olvasástanulás összefüggéseiről. Óvodai Nevelés, 1994./9. sz. 310. o.
2. VÖ. Szalai Enikő u.o.
3. Lilian Fried - Ursula Forster: Gespräche zwischen Erzieherinnen und Kindern. Ausgewählte Ergebnisse aus einem Forschungsprojekt. - Dorothee Engelhard u.A.: Handbuch der Elementarerziehung. Kohlmeier Vlg., Seelze-Velber 1993.1.14.
4. Sugárné dr. Kádár Júlia: A szülő kommunikatív attitűdjének hatása a csecsemő interaktivitására és szociabilitásának fejlődésére. - Dr. Komlósi Ákos (szerk.): A szocializációs zavarok korai megelőzése. Pécs, 1992. 83-87. o.
5. Doreen J. Croft /Robert D. Hess: An Activities Handbook for Teachers of Young Children. Houghton Mifflin Co., Boston 1985, 138-139. o. szerint.

6. B fejlődéséről napi megfigyeléseket végeztem 1993. szeptember 28-1995. március 14-ig. Beszédfejlődése ideális. Mivel leánygyermekről van szó, olyan családot is kerestem, hol fiúgyermek van. D szüleivel interjút készítettem (1995. III.12.), tüzetesen kifaggattam őket a fiúval való foglalkozásukról és annak beszédfejlődéséről, s azt hasonlónak találtam B fejlődéséhez. V az ellenpélda, leány, aki 18 hónaposan még az egyszótagos beszéd szintjét sem érte el. Szüleivel elbeszélgettem és a kislányt is vizsgáltam 1995. III.12-én.

Ajánlott irodalom

1. Dr. Gósy Mária: Beszédészlelés. Budapest, 1989.
2. Dr. Gósy Mária: A beszédészlelés és a beszédmegértés fejlesztése - Óvodásoknak. Budapest, 1994.
3. Dr. Gósy Mária: A beszédészlelés és a beszédmegértés fejlesztése - Iskolásoknak. Budapest, 1994.
4. Dr. Komlósy Ákos (szerk.): A szocializációs zavarok korai megelőzése. Pécs, 1992.
5. Szalai Enikő: A beszédindulás, a beszédmegértési folyamat és az olvasástanulás összefüggéseiről. Óvodai Nevelés, 1994/9. sz. 310-311.o.

Dr. Pálhegyi Ferenc

A fogyatékosági stigma és az emberi szükségletek konfliktusa

Távol áll tőlem, hogy leíró módon jellemezzem a hibás beszédűek vagy egyes csoportjaik személyiségét. Hiszen a **személyiséggé vált embernek** egyik legjellegzetesebb vonása éppen az, hogy minden egyes egyed egyedüli példány, Kosztolányi szavaival: "nem élt belőle több és most sem él", - a jövőben pedig "akárki megszülethet már, de ő nem". Ezért a kategóriába szorítás és a közös jellemzés mindig mesterkéltséget és valószerűtlen. De a fejlődési feltételek lehetnek azonosak, és ezek hasonló személyiségvonások kialakulásának adhatnak esélyt. Azonos fejlődési feltételeket teremthetnek a környezet földrajzi és éghajlati adottságai, a közösség kultúrája, attitűdrendszere, vagy akár a sérült állapot is (így a hibás beszéd) és az azzal összefüggő társadalmi hatások.

Fokozott függőség, érzelem-dominancia, alacsony frusztrációtűrési, gyengédség utáni fokozott vágy, csökkentértékűségi komplexus, - mindezek a gyermeki személyiség jellemzői, de egyben olyan vonások, amelyek a tapasztalat szerint nagyobb mértékben jellemzik a sérült embert, mint az épét. Ennek a tapasztalati ténynek egy lehetséges magyarázatát szeretném felvázolni a következőkben.

Előre vetítve: azt szeretném bemutatni, hogy a humán szükségletek kibontakozása (a személyiségbeli érettség belső meghatározóinak megjelenése) konfliktusba kerül a fogyatékosági stigmával.

A **stigma** jelentése: jel, bélyeg. Társadalmi szerepe az, hogy láthatóvá teszi a személy valamilyen tulajdonságát, ami a többi emberből sajátos attitűdöt vagy magatartást vált ki. Természetes testi stigmák jelzik a közösség számára az egyén életkorát, nemét, etnikai hovatartozását. Ennek megfelelően a környezet tagjai dődelgetik, udvarolnak neki, kizárják, különös védelemben részesítik stb. Mesterséges stigmákkal fokozni lehet a természetes stigmák hatását, így férfias illetve nőies öltözködéssel, az etnikai csoportnak megfelelő népviselettel, viselkedéssel, beszédstílussal. De alkalmazhatunk mesterséges stigmát abból a célból is, hogy elfedje vagy csökkentse a természetes stigmák társadalmi hatását.

A stigma személyiségalkotó hatását jól szemlélteti az a vázlat, amelyet az **énkép**-pel kapcsolatos összefüggések rendszeréről készítettünk.